

**ՀԱՍՄԻԿ ԱՔՐԱՀԱՄՅԱՆ
(ՀԱԻ)**

ԿԱՄԱՎՈՐ ՊԱՍԵՐԸ ՀԱՅՈՑ ՄԵՋ

Մենդից և կենցաղավարման ինչ-ինչ նորմերից որոշակի ժամանակով ամբողջովին կամ մասամբ հրաժարվելը պատմական տարբեր փուլերում զարգացման տարբեր աստիճանների վրա գտնվող, տնտեսական և հավատալիքային ուրույն համակարգ ունեցող էթնիկ հանրությունների մոտ ունեցել է զանազան ընկալումներ և նպատակներ:

Հայոց քրիստոնեական գրավոր մշակույթում դեռևս V դ. այդ երևույթն անվանվում է պաս: Պասը հավատացյալի հոգևոր-բարեպաշտական կյանքի կարևոր մաս է: Այդ ընթացքում քրիստոնյան պետք է առավել զգոն լինի հոգևոր, մտավոր և մարմնավոր մեղքերի նկատմամբ, ժամանակավոր զսպվածությունն ցուցաբերի կենցաղավարման մեջ:

Հայոց եկեղեցական տոնացույցը բաղկացած է Տերունական և սրբերին նվիրված տոներից և պասի օրերից: Կանոնականացված են շուրջ 160 սննդային պահքի օրեր¹: Տոնացուցային պահքերն են օրապասերը (չորեքշաբթին և ուրբաթը), Զատիկին նախորդող Քառասնորդաց պասը, որոնք սահմանվել են դեռևս հայոց տոնացույցի առաջին խմբագրությունում՝ կատարված Սահակ Ա. Պարթև Հայրապետի կողմից²: Շաբաթապասերը տոնացույցում ներդրվել են տարբեր ժամանակներում³:

Հայոց մեջ, բացի եկեղեցական գրավոր կանոններով սահմանված վերոնշյալ պասերից, կենցաղավարել են նաև կամավոր պասեր: Դրանց մասին հիշատակություններ կան մատենագրական, ազգագրական

¹ Օրմանեան Մ., Հայոց եկեղեցին, Երևան, 1993, էջ 206:

* Եկեղեցու ծիսական կյանքում առանձնանում են ծիսական և սննդային պահքեր, որոնք հաճախ համընկնում են: Ծիսական են այն պահքերը, որոնց ժամանակ եկեղեցում կատարվում է պահքի օրվան համապատասխան ծես: Հնարավոր է, որ լինի սննդային պահք, իսկ ծիսական պահք չլինի, օրինակ՝ Վարագա շաբաթապասը հինգ օր պաս է կերակրի մասով, իսկ եկեղեցականը՝ երկու օր, նույնը՝ Սուրբ Հակոբինը և այլն (տե՛ս Օրմանեան Մ., Ծիսական բառարան, Երևան, 1992, էջ 37):

² Վարդանյան Ռ., Հայոց տոնացույցը (4-18-րդ դդ.), Երևան, 1999, էջ 616, 622:

³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 616-621, 627-639:

սկզբնաղբյուրներում, ժողովրդական կենցաղը պատկերող գեղարվեստական գրականության մեջ: Սակայն դրանց նվիրված ուսումնասիրություն մեզ հայտնի աղբյուրներում բացակայում է: Ուստի սույն հոդվածի նպատակն է վերոնշյալ սկզբնաղբյուրներից քաղված հիշատակությունների հիման վրա վեր հանել միջնադարից մինչև XX դարասկիզբ հայոց մեջ տարածված մի շարք կամավոր պասեր, դրանց տևողությունը և նպատակները:

Կամավոր կերպով պահել են ինչպես *օրապասեր*, այնպես էլ *եռօրյա*, *շաբաթական*, *յոթնօրյա* և *քառասնօրյա* պասեր: Օրապասերը եղել են թե՛ օրացույցով պասից ազատ հայտարարված չորեքշաբթին և ուրբաթը⁴, թե՛ շաբաթվա այլ օր: Նույնը վերաբերում է նաև քառասնօրյա պասին: Անձը կարող էր կամավոր կերպով պահել և՛ Սուրբ Ծնունդին, և՛ Վարդավառին նախորդող Քառասնորդաց կամ Հիսնակաց պասերը⁵, և՛ քառասնօրյա պաս՝ տարվա ցանկացած ժամանակ: Այսպիսի պասի հանդիպում ենք VI դ. վերաբերող հիշատակությունում: Վարդ Պատրիկի կողմից կառուցվելիք եկեղեցում Ստեփանոս Նախավկայի մատունքը տեղադրելու նպատակով Երուսաղեմ մեկնած Սիմեոն Միայնակյացը սրբի մատունքը ստանալուց հետո քառասուն օր պաս է պահել. «Միմեն, այրըն Աստուծոյ, յորժամ եկն՝ առեալ զնշխար սրբոյ վկային, օրհնեաց զամենայն յեկեղեցիքն և կացեալ ի պահս աւուրս .Խ. վասն տեսլեանն»⁶: Նման պասի օրինակներ միջնադարյան աղբյուրներում հաճախ են հանդիպում:

Կամավոր օրապասերը շատ են վկայվում ազգագրական աղբյուրներում: Սուրբ Սարգսի (խոսքը Սուրբ Սարգսի տոնին նախորդող

⁴ Օրացույցային պասից ազատ են հայտարարված Սուրբ Ծննդյանը հաջորդող ուրբ, Զատիկին հաջորդող քառասուն, Աստվածածնի Վերափոխմանը հաջորդող ինը և Խաչվերացին հաջորդող յոթ տոնական օրերի ընթացքում ընկած չորեքշաբթին և ուրբաթը:

⁵ Այս պասերի մասին տե՛ս Աբրահամյան Հ., Վարդավառի Քառասնորդաց (Հիսնակաց) պահքը, «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 2017, Երևան, 2017, 2, էջ 345-354: Նույնի՝ «Աստվածահայտնության Քառասնորդաց (Հիսնակաց) պահքը» (պատմական համառոտ ակնարկ) հոդվածն առաջիկայում լույս կտեսնի ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի կողմից 2015-ին անցկացված «Ավանդականը և արդիականը հայոց մշակույթում» խորագրով գիտաժողովի հոդվածների ժողովածուում:

⁶ Պատմութիւն Շապիոյ Բագրատունւոյ, Էջմիածին, 1921, էջ 34-35: Պատմութիւն Անանուն գրուցագրի, կարծեցեալ Շապուհ Բագրատունի, Երևան, 1971, էջ 107:

Առաջավորաց պասի մասին է - Հ. Ա.) պասի շաբաթվա շաբաթ օրը⁷ պաս պահողները հավատում էին, որ այլևս խոլինջ⁸ չէր առաջանա⁹:

Հաջորդ կամավոր օրապասը Համբարձման տոնին նախորդող չորեքշաբթի օրվա պասն էր, որը հիմնականում կանայք էին պահում, որպեսզի երեխաները *ծաղիկ* հիվանդությամբ չբռնվեն¹⁰: Այս պասը, ինչպես նաև դրա նպատակը, ունեն տրամաբանական բացատրություն: Այսպես. Համբարձման տոնի ժողովրդական ծիսաշարի մաս կազմող խաչաձև ծաղկեփունջը կոչվում է Ծաղկամեր, իսկ տոնը հայտնի է նաև Ծաղկամոր տոն անունով¹¹: Վ. Բոդյանը Համբարձման Ծաղկամերը նույնացնում է Վառվառա կույսի հետ¹²: Վերջինս մի բարեպաշտ աղջիկ է, ով քրիստոնեություն ընդունելու համար հոր կողմից հալածվել է և ապաստանել Արայի լեռան փեշին գտնվող այրում: Սակայն հովիվները նրան մատնել են: Նահատակվելուց առաջ կույսն անիծել է հովիվներին և Աստծուն խնդրել, որ ծաղիկ հիվանդություն ունեցողներն իր անունով բժշկվեն: Դրանից հետո քարայրը կոչվել է Ծաղկեվանքի կամ Վառվառա կույսի քարայր¹³: Այն տոնի ամենահայտնի ուխտավայրն է¹⁴: Հետևաբար՝ մայրերը Ծաղկամոր տոնին պաս են պահել՝ զավակներին ծաղիկ հիվանդությունից զերծ պահելու ակնկալիքով:

Մայրերը նաև մի քանի տարի շարունակ կամավոր պաս են պահել շաբաթվա որոշակի՝ ոչ պահոց օրերի, օրինակ՝ երկուշաբթի կամ երեքշաբթի՝ ցանկանալով, որ նախախնամությունը պահպանի և շնորհք տա իրենց որդուն¹⁵:

Բացի պահոց օրերից, հաճախ հավատացյալները ցանկացած ուտիքի օր (պասից դուրս օրեր, երբ կերակրի սահմանափակումներ

⁷ Ըստ եկեղեցական օրացույցի՝ Սուրբ Մարգարիտ տոնը շաբաթ օրն է, և այդ օրը պասից ազատ է:

⁸ Խոլինջը կամ կոլինջը մեջքի մկանային ցավ է (տե՛ս Հայոց լեզվի բարբառային բառարան (այսուհետև՝ ՀԼԲԲ), Կ. Բ. Երևան, 2002, էջ 346):

⁹ Բենսե, Բուլանըխ կամ Հարք գաւառ, Ազգագրական հանդես (այսուհետև՝ ԱՀ), գիրք Զ, Թիֆլիս, 1900, էջ 48:

¹⁰ Լալայեան Ե., Բորչալուի գաւառ, ԱՀ, գիրք X, Թիֆլիզ, 1903, էջ 225:

¹¹ Մկրտչյան Ս., Հայոց տոնածիսական մշակույթ, Երևան, 2016, էջ 105:

¹² Բոդյան Վ., Երկրագործական մշակույթը Հայաստանում, Երևան, 1972, էջ 455-456:

¹³ Մկրտչյան Ս., նշվ. աշխ., էջ 106:

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 106:

¹⁵ Լալայեան Ե., նշվ. աշխ., էջ 223:

չկան – Հ. Ա.) կամավոր պաս են պահել, որը վանեցիներն անվանել են բրնձնողաց-չբրնձնողաց¹⁶: Այս պասն ապաղաս են պահել, որը «թեթև կամ անկարևոր և ըստ կամս լուծելի պահք»¹⁷ է: Պասի այս ձևը հիշատակում է դեռևս Հովհան Մանդակունին¹⁸:

Երեք կամ հինգ օր տևողությամբ պաս պահել են նշանված կամ նշանվելիք աղջիկները՝ *Ճեհիզնը* (օժիտը) ավելացնելու և հարստանալու նպատակով¹⁹:

Կամավոր շաբաթապահքերի մեջ հայտնի են *Աթոռ(ք)* կամ *Փոխ* կոչվող պասերը: Դրանք սովորաբար պահում են տարիքն առած կանայք տոներին նախորդող շաբաթապահքից առաջ²⁰: Հայտնի են Սուրբ Սարգսի²¹, Աստվածածնի²², Խոտհունձի, Եղիական փոխերը, Սուրբ Հակոբի Աթոռը²³, Խաչվերացի²⁴, Վարդավառի փոխը կամ Աթոռը²⁵ և այլն:

Աթոռք պասի մեզ հայտնի ամենահին վկայությունը XIV դարի Է. «Ի ՊԼԵ (հայոց 835 և Քրիստոսի 1386 թթ. - Հ. Ա.) թվին Լանկթամուրը եկն ի Թավրեզ և ի Նախչուան՝ և անտի ի միում աւուր կալաւ մինչև ի Կարբի և ի Բջնի, ի Գառնի՝ Սուրմարի, ի Կողբ. և անտի գնաց ի Վրացտուն՝ և արար դազայ զՏփիսիս քաղաք, և կալեալ զթագաւորն

¹⁶ Մեսրոպյան Հ., Պահեցողությանն առնչվող բառերը հայերենի բարբառներում, Հայոց լեզվի պատմության հարցեր, Միջազգային հայրենագիտական ութերորդ գիտաժողովի զեկուցումներ, Ստեփանակերտ, 2008, էջ 66:

¹⁷ Աճառեան Հ., Հայերէն արմատական բառարան, Երևան, 1926, էջ 227: Տե՛ս նաև Գամբաճեան Ս., Նոր բառգիրք հայերէն լեզուի, Կ. Պոլիս, 1910, էջ 151: Ջահուկյան Գ., Հայերէն ստուգաբանական բառարան, Երևան, 2010, էջ 67:

¹⁸ Յովհան Մանդակունի, Ճառք, Թուղթ վասն պահոց պնդութեան, Մատենագիրք հայոց, Կ. Ա, Ե դար, Անթիլիաս, 2003, էջ 1171-1172:

¹⁹ Ալպոյաճեան Ա., Պատմութիւն Մալաթիոյ հայոց, Պէյրուք, 1961, էջ 1136:

²⁰ Մշեցի կինը (համառօտ ուսումնասիրութիւն), Բ, «Բիրական» լրագիր, 8 յունուար, 1898, էջ 57: Լալայեան Ե., նշվ. աշխ., էջ 223:

²¹ Մշեցի կինը, էջ 57: Լալայեան Ե., նշվ. աշխ., էջ 223: Հակոբյան Գ., Ներքին Բասենի ազգագրությունը և բանահյուսությունը, Երևան, 1974, էջ 246:

²² Մշեցի կինը, էջ 57: Լալայեան Ե., նշվ. աշխ., էջ 223: Լալայեան Ե., Նոր-Բայազետի գաւառ, ԱՀ, գիրք XVII, Թիֆլիս, 1908, էջ 124: Տէր-Մինասեան Վ., Անգիր դպրութիւն եւ հին սովորոյթներ, Կ. Բ, Կ. Պոլիս, 1904, էջ 147: Կարապետյան Ե., Մասուն. ազգագրական հետազոտություններ, Երևան, 1962, 204 էջ:

²³ Մշեցի կինը, էջ 57:

²⁴ Տէր-Մինասեան Վ., նշվ. աշխ., էջ 147:

²⁵ Մշեցի կինը, էջ 57: Լալայեան Ե., Նոր-Բայազետի գաւառ, էջ 124:

Բագրատ տաճկացոյց. և գնացեալ ձմերեաց ի Մուղան, և ի գալ տարւոյն՝ յաւուրս աւագ զատկին ել ի Մինիս, և սփռեալ տարածեցաւ, և գնաց հետ Թուրքմընին մինչ ի յԱմթայ ջուրն, և դարձեալ եկն ի Վանայ վերայ, և խսարեաց գնա զաւուրս ԻԵ. և առեալ գնա յաւուր Ե. շաբաթոջ, յաթոռաց պահոքց *ս. Խաչին*, և զամենեսեան իբերդն ի վերայ ելից...»²⁶: Այս վկայությունը եզակի է նախ նրանով, որ վերաբերում է Խաչ-վերացին, քանի որ այս տոնի Աթոռքը ավանդական կենցաղում հազվադեպ է հանդիպում, երկրորդ՝ այդ ժամանակաշրջանում Աթոռք պահքի մասին սակավ վկայություններից է:

Ենթադրելի է, որ պասի *Աթոռ* անվանումը տվյալ դեպքում նշանակում է *գլխավոր*²⁷ և խորհրդանշում է անհատի համար տվյալ տոնը կարևոր լինելու հանգամանքը: Հետևաբար՝ դրանից սպասվող ակնկալիքները կատարված տեսնելու նպատակով անհատը ևս մեկ շաբաթ կամավոր ինքնազրկումի է դիմում: Այս համատեքստում հասկանալի է դառնում նաև պասի *Փռի*²⁸ անվանումը, երբ մարդն իրեն,

²⁶ Մամուլեի քահանայի Անեցոյ Հաւաքումն ի գրոց պատմագրաց, Վաղարշապատ, 1893, էջ 171:

²⁷ *Աթոռ* բառը, բացի մերօրյա հիմնական նշանակությունից, ունի նաև գահ, նստարան, հանգըստարան, իշխանություն իմաստները (տե՛ս Բառգիրք յաշխարհաբառէ ի գրաբառ, Վենետիկ, 1869, էջ 4: Սուքիասյան Ա., Հայոց լեզվի հոմանիշների բացատրական բառարան, Երևան, 2009, էջ 9): Հաջորդ բացատրությունը համապատասխանում է ժողովրդական ընկալմանը, այսինքն՝ Աթոռքը՝ որպէս կամավոր շաբաթապահք, որ պահում են ավագ տոներին նախորդող շաբաթապահքից առաջ (տե՛ս Մալխասեանց Սո., Հայերէն բացատրական բառարան, Երևան, 1944, էջ 14): *Աթոռ* բառին եզակի և պաս երևոյթին առնչվող բացատրություն է տալիս Մ. Զախջախյանը. «Աթոռ: Կազմած կամ անօթ արարեալ ի մաքրումն յաւելուածոյ որովայնին»: Seggetta, sedia da camera, il comodo (Զախջախեան Մ., Բառգիրք ի բարբառ հայ եւ իտալական, Վենետիկ, 1837, էջ 8):

²⁸ *Փռի* նշանակում է ժամանակավորապէս որևէ մեկից վերցված, որևէ մեկին տրված կամ փոխարինաբար կատարված ինչ-որ բան (տե՛ս Աճառեան Հ., Հայերէն արմատական բառարան, Երևան, 1926, էջ 510-511: Ճիգմէճեան Պ., Հայերէն աշխարհաբար լեզուի լիակատար բառարան, Հալէպ, 1957, էջ 1404: Հայոց լեզուի նոր բառարան, Տէր-Խաչատուրեան Ա. եւ այլք, Պէյրութ, 1968, էջ 871: Աղայան Է., Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Երևան, 1976, էջ 1524: Ճէրճէրեան Գ., Հայոց լեզուի նոր բառարան, Պէյրութ, 1992, էջ 1046):

Փռի նշանակում է նաև փոխհատուցել: *Աստված փռի անի* արտահայտությունը նշանակում է *Աստված հատուցի* (տե՛ս Ժամանակակից հայոց լեզվի բացա-

մեկ հավելյալ շաբաթ ինչ-որ բաներից զրկելով, «նվիրում է» տվյալ տոնին կամ սրբին՝ իր խնդրանքը ստանալու ակնկալիքով:

Կան կամավոր պասեր, որոնք սովորության ուժով ավանդական կենցաղում դարձել են ամենամյա, օրինակ՝ Վարդավառի Աթոռքը: Այն հորդորել են պահել նաև տղաներին՝ ս. Կարապետից շնորհք և իմաստություն ստանալու ակնկալիքով²⁹: Վարդավառին նախորդող Մեծ պասը կապվել է Հովհաննես Մկրտչի անվան հետ, ով իր անվան պասը պահողներին շնորհել է իմաստություն, լարախաղացներին՝ ճարպկություն, աշուղներին՝ մտքի թռիչք և այլն³⁰: Այս համատեքստում հասկանալի է դառնում, որ Փոխը և Աթոռքը, թերևս, լավագույն վկայություն են նաև տվյալ տոներից առաջ երբեմնի պահվող հիսնօրյա պասերի (Վարդավառի և Աստվածահայտնության): Աթոռքները, թեև տոնացույցում չեն ամրագրվել, սակայն ընդհուպ մինչև մեր օրերը եկեղեցու ծիսական կյանքին մոտ կանգնած հավատացյալների շրջանում կենցաղավարում են:

Ավանդական կենցաղում շատերն ուխտի գնալուց առաջ մեկ շաբաթ պաս են պահել³¹:

Երևանում պահել են կենտապաս, որը շաբաթապաս է³²: Կենտապասը որպես շաբաթապահք են բացատրում նաև Հ. Աճառյանը³³, Ա.

տրական բառարան, Երևան, 1980, էջ 659):

Փոխ՝ Արարատյան բարբառում նշանակում է կամավոր պահք՝ իսկական պահքից մեկ շաբաթ առաջ (տե՛ս ՀԼԲԲ, հ. 7, Երևան, 2012, էջ 14: Մալխասեանց Ստ., նշվ. աշխ., էջ 507): *Փոխ երթամ*՝ արտահայտությունը նշանակում է մատաղ լինեմ, իսկ *արյան փոխն առնել*, նշանակում է վերժը լուծել (Աճառեան Հ., Հայերեն գալառական բառարան, Էմինեան ազգագրական ժողովածու (այսուհետև՝ ԷԱԺ), Թիֆլիս, 1913, էջ 1076: Վերջին իմաստը տես նաև Մալխասեանց, Ստ., նշվ. աշխ., էջ 507): *Փոխս ոսկւոյ* մտանել արտահայտությունը նշանակում է փոխի տակ մտնել (տե՛ս Ջախջախեան Մ., նշվ. աշխ., էջ 8): Տամ զգա փոխ Տեառն գամենայն աուրս, և եղիցի գա փոխ տեառն: Հատուցել քեզ Տեր գաւակ փոխանակ փոխոյնէ զոր ետուր Տեառն (տե՛ս Աւետիքեան Գ., Նոր բառգիրք Հայկազեան լեզուի, Վենետիկ, 1837, էջ 945):

²⁹ Տէր-Մինասեան Վ., նշվ. աշխ., էջ 147:

³⁰ Մխիթարեանց Աղ., Փշրանք Շիրակի ամբարներից, ԷԱԺ, հ. Ա, Մոսկուա-Ալեքսանդրապոլ, 1901, էջ 272: Լալայեան Ե., Նոր Բայազետի գաւառ, էջ 124: Ալպոյաճեան Ա., Պատմութիւն հայ Կեսարիոյ, հ. Բ, Գահիրէ, 1937, էջ 1748-1751: Բաֆֆի, Սալբի, Երկերի ժողովածու, հ. երկրորդ, Երևան, 1983, էջ 34:

³¹ Լալայեան Ե., նշվ. աշխ., էջ 125:

³² Մեսրոպյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 67:

Սուրբիայանը՝ կենտապասի հոմանիշ ունենալով նաև չորապահքը, որը ևս շաբաթապաս է³⁴: Ստ. Մալխասյանը կենտապասը բացատրում է որպես շաբաթվա կենտ օրերին պահվող պաս³⁵: Կենտապասը միևնույն ժամանակ բացատրվում է նաև թե՛ որպես կենտ օրերին պահվող պաս, թե՛ որպես շաբաթական պաս³⁶:

Կարծում ենք, որ կենտապաս կարող է լինել թե՛ շաբաթվա կենտ օրերին պահվող պասը, թե՛ մեկ, այսինքն՝ կենտ շաբաթ պահվող պասը: Սակայն երկրորդ բացատրությունն ավելի տրամաբանական է, քանի որ սկզբնաղբյուրները խոսում են հոգուտ շաբաթական պասի:

Ղարաբաղում պասատոն էին պահում, որը ցանկացած շաբաթվա ընթացքում պահվող պահք էր³⁷:

Եզակի մի պասի դեպք է գրանցվել Դարալագյազի (Վայոց Ձոր) Կորադիգ, Մերս և այլ գյուղերում. հարսանիքից հետո փեսան *յոթ օր պաս է պահել*՝ յոթ արու զավակ ունենալու նպատակով³⁸:

Կեսարիայի որոշ բնակավայրերում (Չոմախլուում և գավառի մյուս բոլոր ավաններում և քաղաքներում) շատերը կամավոր պասներ են պահել, մասնավորապես հիվանդների առողջության և այլ նպատակների համար ուխտ անելով³⁹:

Ուշագրավ է ի հիշատակ Վարդանանց նահատակների պահվող հնգօրյա պասը: Վարդանանց նահատակների հիշատակը տոնվում է Բուն Բարեկենդանին նախորդող հինգշաբթի օրը⁴⁰, հետևաբար՝ տոնին

³³ Աճառեան Հ., Հայերեն գաւառական բառարան, էջ 563:

³⁴ Սուրբիայան Ա., նշվ. աշխ., էջ 320, 496:

³⁵ Մալխասեանց Ստ., նշվ. աշխ., 426:

³⁶ ՀԼԲԲ, հ. 3, Երևան, 2004, էջ 77: Սուրբիայան Ա., նշվ. աշխ., էջ 518:

³⁷ Մեսրոպյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 67: Պասատոնը որպես պահոց շաբաթ են բացատրում Հր. Աճառյանը (տե՛ս Հայերեն գաւառական բառարան, էջ 897), Ս. Մալխասյանը (տե՛ս Հայերեն բացատրական բառարան, էջ 55), ՀԼԲԲ-ն (հ. 5, Երևան, 2008, էջ 34):

³⁸ Քաջբերունի, Հայկական սովորութիւններ, ԱՀ, գիրք VII-VIII, Թիֆլիս, 1901, էջ 201:

³⁹ Ալպոյաճեան Ա., Պատմութիւն հայ Կեսարիոյ, էջ 1747-1748:

⁴⁰ Վարդանանց տոնն ունեցել է երեք ժամկետ. V-VIII դդ. 20-ական թթ. Սկզբներին այն տոնել են Վաչեյանների և Մակաբայեցիների տոնի հետ միասին՝ օգոստոսի 1-ին, VIII-XIV դդ., համաձայն Հովհան Օձնեցու կանոնի, տոնել են Բուն Բարեկենդանին նախորդող երեքշաբթի, և XIV դ-ից մինչ օրս նշվում է Բուն Բարեկենդանին նախորդող հինգշաբթի օրը (տե՛ս Սարգսյան Լ., Սար-

նախորդող պասը լինում է Առաջավորաց պասից մինչև Մեծ պաս ընկած երկշաբաթյա շրջանի երկրորդ շաբաթվա ընթացքում⁴¹։ Թեև այդ այդ հաստատվածում Եկեղեցական տոնացույցը երբևէ պաս չի սահմանել, իսկ ըստ ազգագրական աղբյուրների՝ այդ երկու շաբաթները կերուխումի ու զվարճանքների բարեկենդանյան շրջան է եղել, բայց կամավոր պաս պահողները երկրորդ շաբաթից հրաժարվել են։ Այսպիսով՝ Մեծ պասը նրանց համար ոչ թե յոթ, այլ ութ շաբաթ է տևել⁴²։ Այդ պասը կոչվել է Սուրբ Վարդանի պաս։ Հնգօրյա պասն ավարտվել է շաբաթ օրը դեպի Ալափարսի Սուրբ Վարդանի (Սըվարդան) վանք ուխտագնացությամբ⁴³։ Հետաքրքրական է այն, որ ուխտագնացությունը եղել է շաբաթ օրը, այլ ոչ թե տոնի օրը՝ հինգշաբթի։ Այս պասը գլխավորապես պահել են հողացավ (քամի) ունեցողները՝ Սուրբ Վարդանի վանքից բժշկություն հայցելու հույսով⁴⁴։

Ուշագրավ է, որ մեր օրերում Ալափարսի Սըվարդան Զորավար եկեղեցու ուխտի օրը հոկտեմբերի վերջին կիրակին է, եթե այն չի

զբայան Գ., Վարդանյան Ռ., Վարդանանց տոնի կանոնականացումը, ԵՊՀ Աստվածաբանության ֆակուլտետի տարեգիրք, Բ, Երևան, 2007, էջ 20-27)։ Նշված ժամկետներից ոչ մեկի դեպքում տոնին պաս չի նախորդել։

⁴¹ Լալայեան Ե., Նոր-Բայազետի գաւառ, էջ 124։

⁴² Հակոբյան Գ., նշվ. աշխ., էջ 246։

⁴³ Լալայեան Ե., նշվ. աշխ., էջ 124։ Ալափարսում կա ս. Վարդանի քար։ Այդ քարը գաղթի ժամանակ տեղացիները բերել են Մոկսից։ Ասում են, թե այդ քարի վրա ժամանակին թափվել է Վարդան Զորավարի արյունը (տե՛ս Ղանալանյան Ա., Ավանդապատում, Երևան, 1969, էջ 52)։ Ալափարսի Վարդան Զորավար եկեղեցին կոչվել է նաև Սուրբ Ծիրանավոր վանք (տե՛ս Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հ. 1, Երևան, 1986, էջ 69), կառուցվել է 901 թ. Գրիգոր իշխանի կողմից։ Վերանորոգվել է 1857 թ. (տե՛ս Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հ. 2, Երևան, 1988, էջ 852)։

⁴⁴ Լալայեան Ե., Նոր-Բայազետի գաւառ, էջ 124։ Մի շարք ավանդազրույցներում Վարդան Մամիկոնյանի սրբավայրերին վերագրվում է բուժելու հատկություն, մանավանդ նրանց, որտեղ ջուր կա (տե՛ս Ղանալանյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 388)։ Արքահամյան Հ., Դաշտային ազգագրական նյութեր (այսուհետև՝ ԴԱՆ), Ակունք (Գեղարքունիք), 2004։ Գալստյան Հ., ԴԱՆ, Վարդենիս (Գեղարքունիք), 2009։ Արքահամյան Հ., Վարդավառի տոնախմբությունը և Անգեղակոթի Սուրբ Վարդան գորավար եկեղեցին, Ավանդականը և արդիականը հայոց մշակույթում, Հայ ժողովրդական մշակույթ, XV, Երևան, 2010, էջ 304-305)։

զուգադիպում տվյալ ամսի 30-ին⁴⁵: Իսկ Վարդանանց տոնին Սըվարդան եկեղեցի ուխտի գնալու, առավել ևս պաս պահելու մասին գյուղում տեղյակ չեն:

Հայտնի է, որ քրիստոնեության առաջին դարերում, երբ դեռ դավանաբանական ու ծիսական հարցերը խմորման փուլում էին, սահմանված չէին նաև պասի հստակ ժամանակամիջոցները: Մեծ պասը տևում էր տասը շաբաթ՝ Առաջավորաց պասից մինչև Զատիկ⁴⁶: Վարդանանց տոնին նախորդող այս պասը, ըստ ամենայնի, երբեմնի յոթանասուն օր տևած պասի մնացուկ է, որը հետագայում ժողովուրդը կամավոր կերպով պահել է սիրելի սրբի տոնից առաջ:

Որոշ բնակավայրերում ավանդական կենցաղում (Մարաշ, Համշեն, Նոր-Բայազետ և այլն) Համբարձումից մինչև Հոգեգալուստ պաս են պահել, որը հայտնի է եղել Համբարձման պաս անվամբ⁴⁷: Մարաշում, մինչև XIX դ. վերջը, այն կոչվել է նաև Սուրբ Հոգու պահք⁴⁸, Հուգուպոք, Հոգուե պահք և պահվել է Հոգեգալստից ութ օր առաջ⁴⁹: Համշենում այն հայտնի է եղել նաև որպես ինը դաս հրեշտակի պաս⁵⁰: Համբարձման պաս կոչվելու հանգամանքը եզակի է նրանով, որ մինչ այժմ մեզ հայտնի տվյալներով տոնի անունով է կոչվում դրան նախորդող, այլ ոչ թե հաջորդող պասը, ինչպես՝ Առաջավորաց պասը՝ Սուրբ Սարգսի պաս, ս. Հակոբի տոնի նախընթաց պասը՝ Սուրբ Հակոբի պաս և այլն: Նույն օրինաչափությունը առկա է նաև այս պասի դեպքում, քանի որ այն նախորդում է Հոգեգալստյան տոնին: Օրինակ՝ Մարաշի հայերը Սուրբ Հոգու հիշատակը հատուկ հանդիսավորությամբ են տոնել և ամբողջ շաբաթ պաս են պահել: Սակայն XX դարասկզբին միայն տարիքն առած կանայք են շարունակել այդ սովորությունը, և այն

⁴⁵ Շնորհակալություն ենք հայտնում ՀՀ ԳԱԱ ՀԱԻ գիտաշխատող Լիլիթ Միմոնյանին՝ սույն տեղեկությունը հաղորդելու համար:

⁴⁶ Գրիգոր Տաթևացի, Քարոզգիրք, Ձմեռան հատոր, Երուսաղեմ, 1998, էջ 352: Կիլիկեկեան Բ., Ժողովուրդին տօնացոյցը, Կ. Պոլիս, 1901, էջ 52:

⁴⁷ Վարժապետեան Յ., Մարաշի մեջ նշանաւոր օրեր իրենց ծէսերով, «Բիւրակն» լրագիր, 24 սեպտեմբեր, 1898, էջ 585: Մուրադեանց Յ., Համշենցի հայեր, ԱՀ, գիրք Զ, Թիֆլիս, 1900, էջ 158: Լալայեան Ե., Նոր-Բայազետի գաւառ, էջ 124: Օրմանյան Մ., նշվ. աշխ., էջ 36:

⁴⁸ Գալուստեան Գ., Մարաշ կամ Գերմանիկ եւ հերոս Զէյթուն, Նիւ Եորք, 1934, էջ 341:

⁴⁹ Վարժապետեան Յ., նշվ. աշխ., էջ 585:

⁵⁰ Մուրադեանց Յ., նշվ. աշխ., էջ 158:

գրեթե մոռացության է մատնված եղել⁵¹: Տվյալ ժամանակաշրջանում այդ պատճառով եղել է կամավոր⁵²:

Պատճառահետևանքային անունով կոչվելը և իննսորյա տևողությունը, կարծում ենք, կապված է հետևյալ ավանդության հետ: Ըստ Հայ եկեղեցու պաշտոնական ավանդության՝ Քրիստոս Համբարձումի ժամանակ ինն օր ճանապարհին է մնացել՝ ամեն օր մի հրեշտակի մոտ հյուրընկալվելով: Մինչ Գրիգոր Լուսավորիչը գտնվել է Խոր վիրապում, նրան ամեն օր մի հրեշտակ է այցելել: Երբ Համբարձումը չորրորդ օրը (խոսքը կիրակի օրվա մասին է, քանի որ Համբարձումը միշտ լինում է Հինգշաբթի – Հ. Ա.) հրեշտակը չի գնացել և հաջորդ օրը Լուսավորիչը հարցրել է բացակայության պատճառը, հրեշտակն ասել է, որ Քրիստոսի Համբարձումն առիթով հրեշտակների ինը դասերը հաջորդաբար տոնախմբություն են կազմակերպել: Այդ օրը եղել է չորրորդ դասի տոնախմբությունը, որին մասնակցելու պատճառով չի կարողացել այցելել Լուսավորիչին: Համաձայն այս ավանդության՝ Գրիգոր Բ Վկայասեր կաթողիկոսը սահմանել է Երկրորդ Ծաղկազարդի տոնը (նշվում է Զատիկին հաջորդող յոթերորդ կիրակի)⁵³: Այս ավանդությունը տարածված է եղել նաև Ժողովրդի մեջ: Համշենցիները համարել են, որ Հիսուս Համբարձումից հետո յուրաքանչյուր օր մեկ հրեշտակի մոտ է մնացել, քանզի յուրաքանչյուր երկնքի վրա մեկ հրեշտակ է պետք⁵⁴:

Տոնացույցում Համբարձումից մինչև Հոգեգալուստ ընկած հատվածը երբևէ պահոց չըջան է եղել: Ռ. Վարդանյանը, համադրելով և վերլուծելով Հովհան Մանդակունու Է. (V դ.)⁵⁵, «Կանոնք առաքելականք»-ի

⁵¹ Գալուստեան Գ., նշվ. աշխ., էջ 341:

⁵² Մալխասեանց Ստ., նշվ. աշխ., էջ 124:

⁵³ Աղավնունի Մ., Սուրբ Երկրին սրբաւայրերու աւանդութիւնները, Երուսաղէմ, 1936, էջ 437: Մանուկեան Ա., Հայ եկեղեցու տօները, Թեհրան, 1372-1994, էջ 165: «Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարան, Երևան, 2002, էջ 450-451: Ըստ Եկեղեցու Հայրերի մեկնության՝ Երկրորդ Ծաղկազարդի տոնը խորհրդանշում է Քրիստոսի մուտքը Երկնային Երուսաղէմ:

⁵⁴ Աղավնունի Մ., նշվ. աշխ., էջ 204:

⁵⁵ «Ի Պենտակոստէէն յառաջի ծումոյն պահս ցուրբաթ աւր պահել եւ յուրբաթուն ուտել՝ անկարգութիւն է. պահել պարտ է մինչեւ ցերեկոյն, եւ զուրբաթ որպէս կիրակի պատուեն եւ ի գործոյ դատարկացուցանեն՝ մեղք են, եւ կոչեն զնա ծեր, եւ ոյր տեսեալ է զնորա ծերութիւնն, զի Ե աւրն աւագ են քան զնա» (տե՛ս Կանոնագիրք հայոց, հ. Ա, աշխատասիրութեամբ՝ Վ. Հակոբյանի, Երևան, 1964, էջ 497-498):

ԺԱ. (V դ.) կանոնների⁵⁶ և Մաշտոցի անվան Մատենադարանի թիվ 5667 ձեռագիր Տոնացույցի (1440 թ.) տվյալները, եզրակացնում է, որ V դ. 80-ական թթ-ից, իսկ ավելի հաստատուն կանոն դարձած 547թ-ից, Համբարձումից մինչև Հոգեգալուստ պահքի օրեր են եղել (հավանաբար շաբաթ և կիրակի օրերը հանած), մինչև նույնիսկ 1440 թ.⁵⁷։ Տոնացույցը վկայում է, որ եթե չեն կարողանում պահել ամբողջ ընթացքը, կարող են պահել միայն չորեքշաբթին և ուրբաթը. «... Զի ի Համբարձմանէ մինչև Պենդակոստն պահեցեն և թէ ծանր թուի զբովանդակն պահել զչորեքշաբթին և զուրբաթ պահոց են»⁵⁸։

Ներսես Շնորհալու սահմանած կարգի համաձայն՝ Համբարձմանը հաջորդող (մինչև Հոգեգալուստ – Հ. Ա.) երկու ուրբաթները և մեկ չորեքշաբթին պաս են եղել կերակրի մասով, իսկ եկեղեցում անփոփոխ պահվել է Տերունի տոնը⁵⁹ (խոսքը Հոգեգալստյան տոնի մասին է, որի տոնական շրջանը ութ օր է⁶⁰)։

Հոգեգալստից առաջ պահվող յոթօրյա պասը նշվում է նաև Մամուել Կամբաձորեցու (X-XI դդ.) խմբագրած տոնապատճառում. «Որպես պահեմք զԷ. ար զկնի Պենդակոստէին»⁶¹։

Եվս մի հետաքրքիր տեղեկություն, որ հուշում է այս շրջանում երբևէ եղած պասի մասին։ Դավիթ Ալավկա Որդին իր «Կանոնական արևտրություն» աշխատության ԿԶ կանոնում գրում է, որ հիվանդության պատճառով Աղուհացի, այսինքն՝ Զատկին նախորդող Մեծ պասի օրերը խախտածների համար պահքը կարելի է լուծել այն ժամանակ, երբ բժիշկն ասի, թե հիվանդն «առանց կերակրոյ կմեռանի»։ Իսկ երբ առողջանա, դրա փոխարեն հրամայում է պահել չորս յոթնյակ, եթե լուծածը չորեքշաբթի է, վեց յոթնյակ, եթե ուրբաթ է, և *Պենտեկոստեից* (Հոգեգալուստ – Հ. Ա.) *նախընթաց տասն օրերը*, եթե աղուհացից

⁵⁶ «Կարգեցին առաքեալն եւ եղին հաստատութեամբ, թէ ի Զատկէն մինչեւ ի Խերորդ ար վերացման նորա ուրախութիւն եւ ցնծութիւն եղիցի, զի աւուրք յարութեան են եւ փեսայն յառազաստի. ապա յետ տաւնի վերացմանն պահեցեն, եւ դարձեալ Ծ-երորդ՝ տաւն կատարեցցի, եւ իբրեւ զառաջին Զատկին՝ զառն զենցի (տե՛ս նույն տեղում, էջ 34)։

⁵⁷ Վարդանյան Ռ., նշվ. աշխ., էջ 628։

⁵⁸ Նույն տեղում։ Աղբյուրը՝ Մաշտոցի անվան մատենադարան (այսուհետև՝ ՄՄ), թիվ 5667, թերթ 122բ-123ա։

⁵⁹ Օրմանյան Մ., նշվ. աշխ., էջ 31։

⁶⁰ Նույն տեղում, էջ 27։

⁶¹ ՄՄ, թիվ 1007, թերթ 108բ։

օր էր: Բայց եթե հիվանդը մեռներ, այդ «սոսկալի և անդառնալի հատուցումը» պետք է աներ նրա ընտանիքը⁶²:

Համբարձումից հետո պահվող պասի մասին վկայում է նաև Գրիգոր Տաթևացին: Նա գրում է, որ Հինանց շրջանում (Հինանցը Ջատկից մինչև Հագեգալուստ ընկած շրջանն է - Հ. Ա.)՝ Ջատկից մինչև Համբարձում, չորեքշաբթին և ուրբաթը չեն պահվում, քանի որ Աղուհացի շաբաթ և կիրակին պահվում են: Դրա համար Համբարձումից հետո պահվում են չորեքշաբթին և ուրբաթը կամ ինն օր, մինչև Հոգեգալուստ⁶³:

Համբարձումից հետո ընկած պասի մասին է վկայում նաև ավանդական կենցաղում շատ տարածված Համբարձումից կամ Հոգեգալուստից մինչև Վարդավառ յոթ տարի շարունակ պահվող պասը⁶⁴: Բանն այն է, որ Հոգեգալուստից մինչև Վարդավառ ընկած Վարդավառի Հիսնակաց կամ Մուրբ Կարապետի պասը տոնացույցում երբևէ չի ամրագրվել, սակայն ժողովրդի մեջ մինչև XX դարասկիզբ կենցաղավարել է: Հոգեգալուստից առաջ ընկած շաբաթական պասը կարող է լինել նաև Եղիական Աթոռք պաս, քանի որ Հոգեգալուստին հաջորդող շաբաթը Եղիական կամ Ամառնամուտի պասն է, որն ավարտվում է շաբաթ օրը՝ Եղիա մարգարեի հիշատակության օրով (ինչպես վերը տեսանք, մի շաբթ տոներին նախորդող կանոնական շաբաթապասերից առաջ ժողովուրդը մեկ շաբաթ ևս կամավոր Աթոռք պաս է պահել):

Վերը բերված փաստերի վերլուծությունը թույլ է տալիս ասել, որ Համբարձումից մինչև Հոգեգալուստ ընկած է եղել երկու պաս: Այսպես. Մ. Օրմանյանը գրում է Համբարձմանը հաջորդող երեք օրերի կերակրի պասի մասին⁶⁵: Ըստ եկեղեցական օրացույցի՝ այդ երեք օրերից պաս է միայն Համբարձմանը հաջորդող ուրբաթը՝ որպես օրապաս, իսկ շաբաթը և կիրակին ուտիք են: Եթե դեռևս IV դ. եկող կարգի համաձայն Ջատկին նախորդում է յոթ շաբաթ տևողությամբ պասի շրջանը, ապա Ջատկից մինչև Համբարձում ընկած վեցշաբաթյա շրջանը պասից,

⁶² Հացունի Վ., Ճաշեր եւ խնճոյք Հին Հայաստանի մէջ, Վենետիկ, 1912, էջ 413: Աբրահամյան Ա., Դավիթ Ալավկա Որդու կանոնները, «Էջմիածին» ամսագիր, Ս. Էջմիածին, 1953, փետրվար, էջ 54-55:

⁶³ Գրիգոր Տաթևացի, Գիրք հարցմանց, Երուզաղէմ, 1993, էջ 654:

⁶⁴ Գաւառական սովորոյթք, Խուլթիկ գիւղ, Տարեկան սուրբութիւններ, «Մասիս» շաբաթաթերթ, 1885, մայիսի 18, էջ 1021: Հակոբյան Գ., նշվ. աշխ., էջ 246: Այս մասին վկայություններ սփռված են ազգագրական տարբեր աղբյուրներում:

⁶⁵ Օրմանյան Մ., նշվ. աշխ., էջ 37:

նույնիսկ օրապասից, ազատ է, ինչը հրահանգված է Հովհան Մանդակունու է. կանոնով⁶⁶ և նրան հաջորդող եկեղեցական հայրերի կարգադրությամբ⁶⁷: Վերը տեսանք, որ Ներսես Շնորհալուց սկսած՝ Համբարձումից մինչև Հոգեգալուստ ընկած տասնօրյակում հանդիպող երկու ուրբաթները և մեկ չորեքշաբթին պաս են՝ կերակրի մասով, իսկ եկեղեցում անփոփոխ պահվում է Տերունի տոնը: Մա թույլ է տալիս ենթադրելու, որ իննօրյա տևողությամբ այս պասը եղել է երկու պաս. առաջինը պահվել է Համբարձումից հետո երեք օր, մինչև Երկրորդ Ծաղկագարդ, որը նշվում է Համբարձմանը հաջորդող կիրակի, իսկ Երկրորդ պասը եղել է շաբաթապաս, սկսվել է Երկրորդ Ծաղկագարդին հաջորդող երկուշաբթիից և ավարտվել Հոգեգալստյան տոնով: Առաջինը եղել է կամավոր պաս: Երկրորդը մինչև XV դ. հիշատակվել է նաև Տոնացույցում, սակայն պարտադիր պաս չի եղել: Դրանից հետո գոյատևել է կամավոր սկզբունքով: Կանոնական, տոնացուցային, ինչպես նաև վերը բերված մյուս վկայությունները հուշում են, որ Համբարձումից մինչև Հոգեգալուստ ընկած շրջանի պասը բավականին հին է, և այդ շրջանն ամբողջությամբ կամ միայն չորեքշաբթին և երկու ուրբաթները պաս պահելը թողնվել է անհատի կամքին: Ժամանակի ընթացքում այն վերածվել է պահոց մեկ շրջանի և նվիրված է եղել Համբարձման, Երկրորդ Ծաղկագարդի և Հոգեգալստյան տոներին, ինչը վկայում են այդ պասի անունները: XV դ. հետո մինչև XIX դ. վերջին և XX դ. սկզբները շարունակվել է պահվել սովորույթի ուժով՝ որպես կամավոր պաս:

Կամավոր պասի մի հետաքրքիր դրսևորում է սգավորների պասը: Մերձավորի մահվան դեպքում հանգուցյալի ազգականները սգի ողջ ընթացքում կամավոր կերպով հրաժարվել են փափուկ կերակուրներից⁶⁸: Այս պասը տեսնում ենք դեռևս Աստվածաշնչում, երբ Սավուդի մահվան առթիվ հրեաների յոթ օր պահք են պահում (Ա թագ., ԼԱ 13, Բ թագ., Ա 12), իսկ Հուդիթը (Ը 6) և Աննա մարգարետուհին (Ղուկ., Բ 37) ամբողջ այրիությունը պահքով են անցկացնում:

Հայոց մեջ այս պասը նույնպես բավականին հին է: Եղիշեն և Ղազար Փարպեցին նկարագրում են, որ պատերազմի ժամանակ ամու-

⁶⁶ Կանոնագիրք հայոց, հ. Ա, էջ 497-498:

⁶⁷ Հացունի Վ., նշվ. աշխ., էջ 436:

⁶⁸ Տվյալ դեպքում փափուկ կերակուրը նշանակում է քիմքին հաճելի, ոչ պասային կերակուր:

սիններին կորցրած տիկնայք, «իբրեւ այրիք սգաւորք», հրաժարվել են ճաշի սպասավորներից, լվացումներից, օծումներից և ազնիվ հանդերձներից: Նրանք սնվել են կորեկհատով, բանջարեղենով և միայն ջուր են խմել⁶⁹: Տաթևացին նույնպես վկայում է, որ հայերը սուգն անցկացրել են «ի սով եւ ի ծարաւ»⁷⁰: Տակավին XVI դ. Միմեոն Այրիվանեցին, ողբալով Տրդատի թախթը⁷¹, ասում է. «պահս կարդացէք՝ պահք արտասուաց»⁷²:

Ինքնին հասկանալի է, որ հանգուցյալի հարազատի կողմից պահվող այս պասը հանգուցյալի հոգու փրկության համար է:

Կամավոր պասերը պահվել են *մեկ անգամ*՝ որևէ նպատակի համար, կամ մի քանի տարի շարունակ, օրինակ՝ Սուրբ Կարապետի պասը և այլն:

Ընդհանրացնելով վերոգրյալը՝ կարող ենք արձանագրել հետևյալը:

Կամավոր պասերը ոչ տոնացուցային պասերն են, որոնք պահվում են անհատի ցանկությամբ հիմնականում որևէ նպատակի իրականացման համար: Դրանց մասին հիշատակություններ են հանդիպում V դ. մինչև XX դարասկիզբ հիմնականում մատենագրական և ազգագրական սկզբնաղբյուրներում: Դրանք ունեցել են տարբեր տևողություններ (մեկօրյա, եռօրյա, շաբաթական, յոթնօրյա, քառասնորդական) և նպատակներ (ամուսնություն, որդեծնություն, բժշկություն, դժբախտությունից ազատում, սրբի բարեխոսությանն արժանացում, հանգուցյալի հիշատակի հարգում, ուխտագնացության նախապատրաստում և այլն): Կամավոր պասի մեզ հայտնի ամենահին վկայությունը հանգուցյալի հիշատակին պահվող պասն է, որը թվագրվում է V դ.: VI դ. հիշվում է քառասնօրյա, XIV դ.՝ Աթոռք կամավոր պասեր: Եզակի է ավանդական կենցաղում եղած Վարդանանց պասը, որը երբևէ տոնա-

⁶⁹ Հացունի Վ., նշվ. աշխ., էջ 446-447: Հմմտ.՝ Եղիշե, Վասն Վարդանայց եւ հայոց պատերազմին, Մատենագիրք հայոց, հ. Ա, Ե դար, էջ 764-765: Ղազար Փարպեցի, Պատմութիւն հայոց, Մատենագիրք հայոց, հ. Բ, Ե դար, Անթիլիաս, 2003, էջ 2305:

⁷⁰ Գրիգոր Տաթևացի, Գիրք հարցմանց, էջ 670:

⁷¹ Թախթը համարժեք է թախտ բառին, որը փոխաբեական իմաստով նշանակում է թագավորական իշխանություն (տե՛ս Աղայան Է., նշվ. աշխ., էջ 413, սյունակ 1, 3):

⁷² Հացունի Վ., նշվ. աշխ., էջ 446-447: Հմմտ.՝ Ղևոնդ Ալիշան, Ողբանք ի վերայ թախթին Տրդատայ թագաւորին, Այրարատ բնաշխարհ Հայաստանեայց, Վենետիկ, 1890, էջ 368:

ցույցում չի ամրագրվել, սակայն սիրելի սրբի բարեխոսությանն արժանանալու համար նրա անվան պաս են պահել, այն էլ տարվա մի ժամանակահատվածում, երբ ժողովուրդը տոնախմբել է հասարակական բոլոր նորմերը ժամանակավորապես վերադասավորող շրջանը՝ Բարեկենդանը: Համբարձումից մինչև Հոգեգալուստ տևող իննօրյա պասը նվիրված է եղել Համբարձման, Երկրորդ Ծաղկազարդի և Հոգեգալստյան տոներին, ինչը փաստում են այդ պասի անվանումներն ու ժամկետը: Մինչև XV դ. կեսերն այս պասը եղել տոնացուցային, բայց ամբողջ ընթացքը կամ միայն չորեքշաբթին և ուրբաթը պահելը թողնվել է անհատի կամքին: XV դ. մինչև XX դ. սկիզբը տոնացույցում բացակայել է, սակայն կենցաղում պահպանվել է՝ որպես կամավոր պաս:

Կամավոր պասերը հայոց մեջ

Պասը քրիստոնյայի հոգևոր-բարեպաշտական կյանքի կարևոր մաս է:

Ազգագրական, մատենագրական, կանոնագիտական բնույթի սկզբնաղբյուրները փաստում են, որ ժողովրդի մեջ, բացի եկեղեցական տոնացույցով սահմանված պասերից (օրապասեր, շաբաթապասեր և Քառասներդասց պաս), V դ. մինչև XX դարասկիզբ կենցաղավարել են նաև կամավոր պասեր: Կամավոր են այն պասերը, որոնք մարդիկ պահել են սեփական կամքով, որևէ նպատակի համար, տարվա ցանկացած ժամանակահատվածում:

Վերոհիշյալ աղբյուրների հիման վրա առաջին անգամ ուսումնասիրվել են կամավոր պասերի տևողությունը և նպատակները: Կամավոր կերպով պահել են ինչպես օրապասեր, այնպես էլ եռօրյա, շաբաթական, իննօրյա, քառասնօրյա և այլ պասեր: Կամավոր պաս հիմնականում պահել են ամուսնության, զավակ ունենալու, առողջանալու, դժբախտությունից հեռու լինելու, սրբի բարեխոսությանն արժանանալու, հանգուցյալի հիշատակը հարգելու, ուխտագնացության նախապատրաստվելու, որևէ շնորհքով օժտվելու և այլ նպատակներով: Ուշագրավ են հատկապես Վարդանաց պասը, որը պահել են Բարեկենդանի շրջանում, Համբարձման կամ Հագեգալստյան պասը, որը մինչև XV դ. հիշատակվել է տոնացույցում, սակայն ամբողջ ընթացքը պահելը պարտադիր չի եղել, իսկ դրանից հետո պահպանվել է ժողովրդի մեջ՝ որպես կամավոր պաս:

HASMIK ABRAHAMYAN
(IAE)

**KAMAVOR (THE VOLUNTARY) FASTS IN THE
ARMENIANS DAILY LIVING**

Fast is an important part of a Christian's devotional life. Ethnographical, biblical and canonical sources affirm that in the period of V-XX centuries except of the canonical fasts (one-day fast, one-week fast, The Lent), among the people were established the kamavor (voluntary) fasts. People kept the voluntary fasts by their sole discretion, for any purpose, at any time in the year.

Based on the above sources, the duration and goals of voluntary fasts have been studied for the first time. They have been voluntarily kept as regular, as well as three-day, weekly, nine-day, forty-day. These fasts had different aims: marriage, childbirth, recover, to avoid misfortune, to be the saint's intercessor, to commemorate the deceased, to prepare to pilgrimage, bringing in remembrance of the deceased, to have some kind of grace and other goals. Two fasts are more interesting: Vartanants fast, which was kept during the Barekendan, and the Ascension or the Pentecost fast. This fast was mentioned in the Church calendar until the XV century, but the whole process was not mandatory, and after that it was kept in the people as a voluntary fast.